

DÖVLƏTİN BEYNƏLXALQ HÜQUQ SUBYEKTLİYİNİ FORMALAŞDIRAN ƏLAMƏTLƏR

Rəhimli S.M.,
Bakı Dövlət Universiteti “İnsan
hüquqları və informasiya hüququ”
UNESKO kafedrası, h.ü.f.d.
e-mail: sefterrehimli@yahoo.com

1. Dövlətin əlamətlərinə doktrinal baxış.

Beynəlxalq hüququn əsas subyekti kimi dövlətin anlayışı və əlamətləri ilə bağlı məsələ bir çox elm sahələrinin tənzimləmə predmetini formalaşdırmaqla cəmiyyətin bütün inkişaf mərhələlərində özünün aktuallığını saxlamaqdadır. “Turanlıların mədəniyyəti kimi dəyərləndirilən” [7, s.329] ilk dövlət-Şumerdən üzə bəri dövlət kateqoriyası fəlsəfə, siyasət, hüquq və digər elmlərin müzakirə obyektində olmuşdur. Dövlət nə deməkdir sualına doğru cavab vermək xalqların həyatı üçün böyük əhəmiyyətə malik olmalıdır [22, s.17]. Ədəbiyyatda da qeyd edildiyi kimi, dövlətin anlayışı haqqında məsələ dövlətin özü qədər qədim və mürəkkəbdir. Qədim dövlətlərin yaranmasından bu günə qədər onların yaranması və inkişafının bütün mərhələlərində bütün ölkələrin və xalqların filosofları, hüquqşünasları dövlətə müraciət etmişlər [19, s.48]. Dövlət haqqında qədim dövr (Fales, Konfutsi, Sokrat, Platon, Siseron və s.), orta əsr (Nizami Gəncəvi, N. Tusi, G.Hegel, G.Ellinek, İ.Kant, N.Makia- velli, C.Lok, J.Russo, H.Kelsen və d.) filosoflarının əsərləri geniş müzakirə predmeti olmuş, dövlətin mahiyyəti haqqında çoxsaylı tədqiqatlar yazılmışdır. Dövlət fərdlərdən oluşan cəmiyyətlə birlikdə nəsillərdən nəsillərə ötürülür. Dövlət birgə yaşayış forması kimi fasiləsiz inkişaf etmiş... və onunla bərabər siyasi-hüquqi elm də inkişaf etmişdir [7, s.111; 15, s.55]. Dövlət siyasi-hüquqi kateqoriya kimi müəyyən spesifik əlamətlərə malikdir. Bütün ideoloji ba-

Dövlətin əsas əlamətlərindən biri kimi əhali (population) çıxış etməkdədir. Bir dövlətin qurucu əlaməti olaraq əhalinin sahib olması gərəkən özəlliklərin başında sürəklilik gəlməkdədir. Dövlətin siyasi səhnədən getməsi, ölməsi üçün onun ya əhalisinin yox edilməsi, ya da ərazisinin təbii-geoloji dəyişikliyə məruz qalmaqla yaşayışın sürdürülməsinin mümkün olmaması halında ola bilər. Əhalinin məhv edilməsi ilə digər element-hakimiyyət də itmiş olur. Ona görə də, dövlətin əhali əlaməti dövlətin davamlılığı üçün daha müəyyənədidir. XX əsrin əvvəllərində təsis edilən AXC özünün formasını (mövcudluğunu) itirsə də beynəlxalq hüquq subyektliliyini itirməmişdir. Qanunsuz anneksiya dövründə dövlətin suverenliyi Azərbaycan xalqında (onun elm mərkəzlərində), o cümlədən onun adından çıxış etmək haqqı qazanmış məcburi mühacirətdə olan hökumətində qalmışdır. Dövlət müstəqilliyinin bərpası ilə Azərbaycan Respublikası AXC-nin malik olduğu beynəlxalq hüquq subyektliliyini də əhalisi (xalqı) vasitəsilə yenidən təmin etmişdir.

Açar sözlər: Konstitusiyaya, beynəlxalq hüquq, insan hüquqları, suverenlik, hakimiyyət, əhali, ərazi, dövlətin davamlılığı.

xışları kənara qoysaq bu əlamətlər məcmu halında onu cəmiyyətin dövlətəqədər digər təşkilatlarından və onunla bərabər mövcud olan qeyri-dövlət institutlarından da fərqləndirir. Ayırı-ayrı zamanlarda cəmiyyətin yüksək inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq dövlətin ölüb getməsi üzrə konsepsiyalar da meydana gəlmişdir [16, s.1-120]. Müasir dövrün qloballaşma tendensiyası da dövlətin klassik funksiyaları haqqında çoxsaylı suallar meydana gətirməkdədir. Xüsusən də, dövlətin beynəlxalq hüququn əsas subyekti olması üzrə klassik beynəlxalq hüquq elminin əsas tezi “dövlətin ölüb getməsi” üzrə konsepsiya tərəfdarları üçün də ciddi çətinliklər yaratmaqdadır və onun tənqidçiləri də kifayət qədərdir [44, s.247-267]. Məsələn, professor L.Henkin qeyd edir ki, yaxın gələcəkdə də dövlətin rolunun azalmasını gözləməyə heç bir əsas yoxdur [34, s.331-332].

Dövlətin əlamətləri haqqında müxtəlif filosoflar tərəfindən fərqli elementlər irəli sürülmüşdür. Məsələn, eramızdan əvvəl Siseron dövlətin əlamətlərindən “şərəfli xalq”ı ifadə edirdi. Xalq kimi insanların kortəbii birliyi deyil, hüquq və maraqların ümumiliyi məsələsində razılığa gələn birlik başa düşülürdü. Platon dövlətin əlaməti olaraq “xeyirxah insanların” ədalətli hakimiyyətindən bəhs edirdi. Bu zaman hakimiyyət sosial funksiya ilə əhalinin iradəsinə bağlanırdı. Publik hakimiyyətin sosial funksiyasından bəhs edərkən onun bütün zamanlarda cəmiyyəti əhatə etməklə özünün göstərişləri ilə xalqdan bəhrələnməsi qeyd edilməlidir. Əlbəttə ki, müxtəlif dövlət tipləri zamanı bu funksiya dəyişikliyə də uğramışdır. Dövlətin insanlar arasında münasibətlər sistemi kimi təzahür etməsi onun mahiyyətindən meydana gəlir. Bu və ya digər hüquqların dövləti təsis edən insan kollektivinə deyil, dövlətə aid edilməsi

həmin kollektivin real mövcudluğunun işarəsidir. Dövlət onu formalaşdıran kollektivin şəxsi kimi çıxış edir. Dövlətin şəxsiyyəti onun beynəlxalq hüquq subyektiyi ilə tam üst-üstə düşməsə də oxşarlıq təşkil edir. Dövlətin hakimiyyətdən doğan şəxsiyyəti yalnız beynəlxalq, xarici aspekt deyil, həm də daxili məzmun kəsb edir (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında deyildiyi kimi Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə yalnız Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşır (m.7.II)) [35]. Ədəbiyyatda qeyd edilir ki, düşmən tərəfindən dövlətin ərazisinin işğalı zamanı o özünün beynəlxalq hüquq subyektiyi saxlayır, lakin müvəqqəti olaraq özünün şəxsiyyətini itirmiş olur [25, s.18]. Əlbəttə bu fikirlə tam razılaşmaq mübahisəli görünə bilər. Dövlət öz şəxsiyyətini onu təsis edən toplumdən alır. O sadəcə təmsilçi rolunu yerinə yetirir. Bu anlamda Alfred Verdrosun mövqeyi daha doğrudur. Avstriyanın nasist Almaniyasının işğalı altında olduğu 1938-1945-ci illərdəki hüquqi statusu ilə bağlı özünün tezisləri ilə çıxış edərkən qeyd edir ki, beynəlxalq hüququn pozulması ilə həyata keçirilən anneksiya zamanı dövlətin beynəlxalq hüquqi şəxsiyyəti ləğv edilmir, yalnız müvəqqəti olaraq kəsilmiş olur [46, s.18]. Qeyri-qanuni anneksiya zamanı dövlətin ölməməsi onun ərazisində iradəsinə və şəxsiyyətinə bağlı olduğu xalqın (əhalinin) mövcudluğu ilə əlaqəlidir. Dövlətin xalqdan aldığı şəxsiyyəti qeyri-qanuni anneksiya zamanı iradə sahibinə transfer edilir. Hətta işğalçı belə mövcud iradəni gec-tez qəbul etmək zorunda qalır. H. Kelzen konsepsiyasına görə dövlət hüquqi şəxs (korporasiya) kimi təqdim edilir [40, s.542]. Alman alimi J. Kunz

qeyd edir ki, dövlətdaxili hüquq baxımından dövlət onun fərdi üzvləri ilə siyasi və ya konstitusion əlaqələrlə hüquqi vahidliyə və ya şəxsiyyətə malik olaraq korporativ təşkilat kimi çıxış edir [41, s.72]. Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi 1970-ci il “Barselona Traction işində” diplomatik müdafiənin həyata keçirilməsi zamanı dövləti təkşəxslı hakim kimi ifadə etmişdir [36]. Dövlətin şəxsiyyəti tək hakimiyətlilikdə monarxin, respublikada isə xalqın iradə ifadəçisi olan parlamentin şəxsiyyətilə eyniləşdirilməkdən meydana gəlib [26, s.15].

Dövlət sosial differensasiya edilmiş cəmiyyət tərəfindən yaradılır, onu müdafiə edir, bu və ya digər səviyyədə onu idarə edir və onun adından çıxış edir. Beləliklə, dövlət cəmiyyətin hissəsi olmaqla bərabər, bütövlükdə cəmiyyətə əhəmiyyətli formada əks təsir edə bilən və nisbətən müstəqil inkişaf edən bir haldır [25, s.21]. Dövlətin statusu insanların kollektivi olan cəmiyyət tərəfindən təsis edilir və onun şəxsiyyəti törəmə xarakterlidir. İnsanların davamlı mənəvi, maddi və qeyri-maddi maraqlarına bağlı olan cəmiyyət son məqsəd üçün siyasi təşkilati vasitə kimi dövləti təsis edir. Cəmiyyətdəki əksəriyyət insanların maraqlarının uzlaşması halında dövlət təsis edilir. Dövlət törəmə şəxs olduğu üçün hərbi təcavüz zamanı hakimiyət aparatı olaraq onu təsis edən əhalinin iradəsinə transformasiya edilir. Dövlətin mütləq əlamətlərindən biri onun mövcudluğunun maddi şərti kimi çıxış edən ərazisidir. Ərazi və əhalinin mövcudluğu onun beynəlxalq hüquq subyektivinin davam etməsi üçün kifayət edir. Ədəbiyyatda qeyd edilir ki, qeyri-qanuni anneksiya halında dövlət özünün beynəlxalq hüquq qabiliyyətini saxlayır, fəaliyyət qabiliyyətini isə itirmiş olur. Lakin insanların təşkilatı kimi dövlətin xüsusi

xarakterinə görə ərazi və əhali dövlətin komponentinə çevrilir... Əhali və ərazi dövlətin komponenti kimi özünün beynəlxalq hüquq subyektivini saxlayır. Dövlət mexanizmi dağıdılsa da bu dövləti doğuran cəmiyyətin mexanizmləri fəaliyyətini davam etdirir. Cəmiyyətin mənəvi-iqtisadi əlaqələri dövlət strukturlarından daha dərinidir [25, s.22]. Məhz bu baxımdan müəyyən ərazidə yaşayan, özünün mədəniyyət spesifikliyi ilə fərqlənən əhalinin hakimiyət təcrübəsi dövlətin ölmesini deyil, həmin əhalini formalaşdırın xalqın beynəlxalq hüquq subyektivini şərtləndirir. Beynəlxalq hüquq doktrinasında da dövlətin beynəlxalq hüquq subyektivliyi üçün (G.Ellinek nəzəriyyəsinə uyğun) [20, s.240] üç qurucu əlamətin (constituent elements of state) olması qeyd edilir: ərazi, əhali və hakimiyət. Beynəlxalq hüquq aktlarından 1933-cü il Dövlətlərin hüquq və vəzifələri üzrə Montevideo Konvensiyasına da ifadə etdiyimiz doktrinalar əhəmiyyətli təsir etmişdir [45, s.96-97]. Əsasını Hegel fəlsəfəsindən alan G.Ellinekin nəzəriyyəsi [38, s.394-434] dövlətin beynəlxalq hüquq subyektivliyi üçün dörd elementli Montevideo meyarları ilə inkişaf etdirilmişdir. Montevideo Konvensiyası dövlətin sosial varlıq olması və beynəlxalq hüquqdan asılı olmadan mövcudluğu konsepsiyasını inkişaf etdirmişdir. Şübhəsiz ki, Montevideo Konvensiyasının müvafiq xəttinin formalaşmasında H. Kelzenin “dövlət haqqında sosioloji” konsepsiyası əhəmiyyətli rol oynamışdır. H.Kelzenə görə beynəlxalq hüquq baxımından dövlət hər hansı formada təsis edilən, ayrı-ayrı fərdlərin tabeçiliyini nəzərdə tutan birliyin məcburiyyət sistemində əsaslı hakimiyət formasıdır. Bu məcburiyyətə dayanan sistem (hakimiyət olaraq-S.R.) dövlətin ərazisini, həmin dövlətin ərazisində onun xalqını formalaşdırın fərdləri

müəyyən edir [39, s.44]. H. Kelzen də G.El-linek kimi dövlət üçün sosial aspekti əsas alır. G.Ellinek dövlətin doğuşunu və yox olmasını hüquqi kateqoriyadan kənar dəyərləndirirdi. Təsadüfi deyil ki, XIX əsr beynəlxalq hüququndan başlayaraq dövlətin yaranması və onun beynəlxalq hüquq subyekti kimi tanınması ilə bağlı “deklarativ” və “konstitutiv” nəzəriyyələr də dövrün baxışlarını əks etdirirdi. Deklarativ nəzəriyyəyə əsasən tanıma tanınanın hüquq subyektivliyini müəyyən etmir, sadəcə olaraq onun mövcudluğunu təsdiqləyir və onunla əlaqələrin həyata keçirilməsini asanlaşdıran vasitə rolunu oynayır. Belə bir fikir geniş yayılmışdır ki, deklarativ nəzəriyyə beynəlxalq həyatın gerçəkliklərinə daha çox cavab verir. Bu fikir 1991-ci ildə keçmiş Yuqoslaviya Sosialist Federativ Respublikası üzrə keçirilmiş konfrans əsasında yaradılmış Arbitraj komissiyasının 1 nömrəli Yekun qərarında da öz əksini tapmışdır. Həmin sənəddə dövlətin yaranması və süqut etməsini faktiki məsələ olduğu qeyd edilir və digər dövlətlər tərəfindən tanınması sırf deklarativ xarakter daşdığı bildirilir [2, s.242]. Lakin buna baxmayaraq digər nəzəriyyənin tərəfdarları dövlətin yaranması və mövcudluğunu beynəlxalq birliyin münasibətinə bağlayırlar. Konstitutiv nəzəriyyəyə görə tanınan tərəf yalnız tanımadan sonra beynəlxalq hüquq subyektivliyi əldə edir. Bu zaman yeni yaranmış subyektiv hüquqi mövcudluğu digər tanıyanların təsiri altına alınmış olur [2, s.242]. Bu nəzəriyyənin ən zəif və təhlükəli tərəfi yaranmış dövlətin və ya müstəqilliyini bərpa edən dövlətin mövcudluğunu digər dövlətlərin iradəsindən, hüquqi faktdan (dövlətin sosioloji konsepsiyasına qarşı dövlətin hüquqi konsepsiyasından) asılı edir. J. Brounlinin təbirincə desək (jus ex injuria non oritur) dövlətin ta-

nınmaması üçün yeganə şərt beynəlxalq hüquq normaları pozulmamalıdır [28, s.21; 12, s.137]. Dövlətin mövcudluğunun hüquqi faktdan asılı edilməməsi öncə ifadə etdiyimiz kimi onun sosioloji konsepsiyasından irəli gəlir. Montevideo Konvensiyası ilə onun beynəlxalq hüquqi anlayışında da sosioloji konsepsiya təsbit edilib.

Dövlətin anlayışı ilə əlaqədar fərqli fikirlər də ifadə edilməkdədir. Alman professoru Q. Mosler dövlət üçün alman fəlsəfəsinin də elementlərini əsas alaraq qeyd edirdi ki, beynəlxalq hüquq qaydası baxımından dövlət tarixi inkişafın bütün mərhələlərində ali publik hakimiyyət kimi bütün digər analogi qurumlarla bərabərliyə malik olan təşkilatlanmış sosial qurumdur [48, s.47]. Beynəlxalq hüquq doktrinasında beynəlxalq hüquq baxımından, dövlət anlayışının spesifikliyinə diqqət çəkilir [14, s.102; 49, I cild, s.503-510]. Professor İ.Lukaşuk beynəlxalq birlikdə iştirakı və maraqlarının təqdimi və müdafiəsi üçün dövləti əhalinin zəruri təşkilati forması kimi dəyərləndirir [17, s.292-293]. İfadə edilən bütün fikirlərdə oxşarlıq dövlət üçün həlledici əlamətlərin dairəsi ilə əlaqəlidir. Dövlətin beynəlxalq hüquq subyektivliyinin və onun beynəlxalq münasibətlərdə yerinin müəyyən edilməsi üçün bu əlamətlərin hər biri üzərində dayanmaq zərurəti yaranır.

2. Dövlətin əlaməti kimi əhalinin (xalqın) suverenliyinin davamlılığı (kontinuiteti)

Adətən, dövlətçiliyin əlamətləri kimi: gerb, bayraq, vətəndaşlıq, əhali, ali dövlət hakimiyyət orqanlarının sistemi, ərazi və s. fərqləndirilir. Beynəlxalq hüquqda da ən az üç təməl əlamətə: i) bir insan topluluğu; ii)

bir ölkə; iii) üzərində hər hansı bir otoritəni qəbul etməyən siyasi hakimiyyətə [27, s.264] istinad edilir. Bu əlamətlər beynəlxalq hüququn tətbiqi zamanı da qəbul edilib [1, s.336]. Beynəlxalq adət hüququna əsaslanan [42, s.21] beynəlxalq hüquq aktlarından 1933-cü il Dövlətlərin hüquq və vəzifələri üzrə Montevideo Konvensiyasının 1-ci maddəsində dövlətin beynəlxalq hüquq subyektliyi üçün dörd elementli konsepsiya: a) daimi əhali; b) ərazi; c) hökumət; və d) beynəlxalq münasibətlərdə digər dövlətlərlə əlaqə qurmaq üçün hüquq qabiliyyəti ifadə edilib. Hakimiyyətin effektivliyi halında sonuncu iki əlamət mahiyyət etibarını ilə eynilik təşkil edir və ədəbiyyatda da onların ayrı-ayrı verilməsi haqlı olaraq tənqid edilmişdir [45, s.96-97].

Dövlətin əsas əlamətlərindən biri kimi əhali (population) çıxış etməkdədir. Bir dövlətin qurucu əlaməti olaraq, insan topluluğunun (əhalinin-S.R.) beynəlxalq hüquq baxımından, sahib olması kontekstində özəlliklərin əsas rol oynaması qeyd edilir. Keçici olaraq bir araya gələn və sonra dağılan insan topluluqlarının bir dövlətin qurucu əlamətini oluşturmaları qeyri-mümkündür [9, s.140]. Bu əlamət Azərbaycan əhalisi üçün də xarakterik xüsusiyyətdir. Professor R.Mustafayev qeyd edir ki, ... Azərbaycan cəmiyyəti tarixən dünyanın ən sabit cəmiyyətlərindən biri olmuşdur. Ötən minilliklər ərzində o, Bizans, Babilistan və ondan əvvəl Misir imperiyası kimi, nəinki yox olmuş, əksinə, əlverişsiz şəraitdə də müstəqil fəaliyyət göstərərək sürətli artım və inkişaf üçün dinamiklik əldə etmişdir. Qızıl Arslan və onun varislərinin, Uzun Həsənin və Səfəvi sülaləsinin ilk şahənşahlarının dövründə də belə olmuşdur. Azərbaycan xalqının sabitliyi, daxili zənginliyi

və yüksək dərəcədə dözümlüliyünün sirri, onun inkişafının xüsusiyyətləri, təşəkkül tapmış daxili strukturu ilə əlaqədardır [5, s.58-59]. Azərbaycan xalqının “acıq cəmiyyət tipi” uyğunlaşma immunitetini də təmin etməkdədir.

İnsan topluluqlarının (dövlətin əhalisinin) bir dövlətin qurucu əlaməti olması üçün onun hüquqi bağı – sürəkli (davamlı) vətəndaşlıq əlaqəsi olmalıdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının da 52-ci maddəsində deyildiyi kimi, Azərbaycan dövlətinə mənsub olan, onunla siyasi və hüquqi bağlılığı (kurs- S.R.), habelə qarşılıqlı hüquq və vəzifələri olan (kurs- S.R.) şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır [35]. Göründüyü kimi, bütün əhalidən, o cümlədən xarici vətəndaşlardan söhbət getmir. Yalnız Konstitusiyasının müvafiq maddəsində ifadə edilən əhalidən söhbət gedir. Başqa sözlə, vətəndaşlıq bağı ilə əlaqəli olan və xalqı təsis edən topluluqdan və ya cəmiyyətdən bəhs edilir. Beynəlxalq hüquq baxımından əhalinin minimum sayının (məsələn, 10000-dən az əhalisi olan Naurunun nümunəsindəki kimi) və irq olaraq bir etnosu aid olması da tələb edilmir. Beynəlxalq hüquq baxımından vətəndaşlıqla şərtləndirilən mənsubiyyət (nationality) bağı əsas alınır. Birləşmiş Millətlərin Ədalət Məhkəməsinin 1955-ci il “Nottebaum işi” üzrə qərarında deyilir ki, vətəndaşlıq ... fərdin əslində bunu özünə tanıyan dövlətin insan topluluğuna başqa hər hansı bir dövlətin kindən daha yaxın bağlılığının hüquqi bəyanıdır [29, s.55]. Vətəndaşlarına münasibətdə dövlətin bağlılığı Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin Daimi Palatasının 1924-cü il “Mavromatis işi” üzrə qərarında [43; 47, s.181] da ifadə edilib.

Qeyd etdiyimiz kimi, beynəlxalq hüquq baxımından, əhalinin irq olaraq bir etnosu aid olması da tələb edilmir. Əhalini formalaşdıran xalq bir millətdən deyil, müxtəlif etnik, dil və ya dini qruplardan ibarət ola bilər. Beynəlxalq hüquq baxımından, xalq üçün yeganə meyar kimi vətəndaşlıq institutu çıxış edir (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 1-ci maddəsinin II hissəsinə görə Azərbaycan xalqı Azərbaycan Respublikası ərazisində və ondan kənarında yaşayan, Azərbaycan dövlətinə və onun qanunlarına tabe sayılan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarından ibarətdir...) [35]. Bu zaman dövlət beynəlxalq hüquq çərçivəsində özünün baxışına görə vətəndaşlığın əldə edilməsi və itirilməsi şərtlərini tənzimləyir. Vətəndaşlığın əldə edilməsi “qan hüququ”na əsaslı şəxsi qanun və ya “torpaq hüququ” əsasında ərazi prinsipi və ya onların hər ikisinin kombinasiyasında təmin edilir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Vətəndaşlıq haqqında 1997-ci il Qanun müvafiq prinsipləri ehtiva edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 52-ci maddəsində deyildiyi kimi, ... Azərbaycan Respublikasının ərazisində və ya Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarından doğulmuş şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Valideynlərindən biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan şəxs Azərbaycan vətəndaşıdır [35]. Vətəndaşlıq institutu əhalinin dövlətlə əlaqəsində sürəkliliyi (davamlılığını) təmin etməklə bərabər, eyni zamanda əhalinin siyasi iradəsini dövlət idarəetmə mexanizminə transformasiya edir. Bu yolla xalq özünün iradəsi ilə dövlət hakimiyyətini (suverenliyi) və beynəlxalq hüquq subyektliyini təsis edir. Beynəlxalq hüquq xalqın hakimiyyətini “öz müqəddəratını təyinetmə haqqı” və ya özünü təyin (self –

determination) ilə təsbit etməkdədir. Millətlər Liqasının Nizamnaməsində (1920), Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Nizamnaməsində (1945), İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsində (1948), İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə beynəlxalq Paktda (1966), Mülki və siyasi hüquqlar üzrə beynəlxalq Paktda (1966), Müqavilələr hüququ üzrə 1969-cu il Vyana Konvensiyasının Preambulasında, BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlətlər arasında dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərinə dair beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında Baş Məclisin Qətnaməsi ilə qəbul edilən Bəyannamədə (1970), ATƏT-in Helsinki Yekun Aktında (1975) və d. aktlarda xalqın “öz müqəddəratını təyinetmə haqqı” təsbit edilmişdir.

1970-ci il Birləşmiş Millətlərin Nizamnaməsinə uyğun olaraq, dövlətlər arasında dostluq və əməkdaşlıq münasibətləri üzrə beynəlxalq hüquqa dair prinsiplər haqqında Bəyannamədə təsbit edildiyi kimi, öz müqəddəratını təyinetmə hüququ :

- suveren dövlət yaratmaq;
- hər hansı müstəqil dövlətlə ittifaq yaratmaq;
- hər hansı müstəqil dövlətə birləşmək;
- istənilən hər hansı başqa siyasi status müəyyən etməklə mümkündür [30].

Beynəlxalq hüquqa görə, “öz müqəddəratını təyinetmə hüququ” yalnız xalq üçün nəzərdə tutulub [3, s.131]. Müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyasının preambulasında da “öz müqəddəratını təyin etmə” BMT-nin rəsmi dillərində (self determination of peoples; l’egalite de droit des peuples; determinacion de los pueblos)xalq üçün nəzərdə tutulub [8, s.137-140]. Yeri gəlmişkən erməni icmasını bu hüququn subyekti kimi göstərərək vaxtilə

Azərbaycan Respublikasının ərazisinin 20 faizini işğal etmiş Ermənistanın bu hüquqa istinad etməsinin heç bir hüquqi əsası olmamışdır. Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatının təhlili zamanı da istənilən etnik azlıq üçün jus ex injuria non oritur (qanunsuz fəaliyyət hüquq yaratmır prinsipinin) keçərliliyi olmasa görünməkdədir [31, s.158; 13; 24, s.3-21; 33; 37].

Xalqların öz müqəddəratını təyin etmə hüququ dedikdə hər bir xalqın onun iqtisadi, sosial, siyasi, mədəni baxımdan tam inkişafını təmin edə biləcək sabit bir şəraitdə yaşamaq hüququna malik olması başa düşülür. ABŞ-ın 1776-cı il İstismar olunan xalqın hüquq Bəyannaməsində qeyd edilir ki, əgər hökumət xalqın maraqlarına uyğun siyasət həyata keçirmirsə, o halda xalq həmin hökuməti hakimiyyətdən uzaqlaşdırmaq hüququna malikdir [8, s.137-140]. İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsində qeyd edilir ki, xalqın iradəsi dövlət hakimiyyətinin əsasını təşkil etməlidir (m.21). 1966-cı il hər iki Paktın 1-ci maddəsinin 2-ci hissəsində qeyd edilir ki, heç bir xalq ona mənsub olan yaşayış vasitələrindən heç bir halda məhrum edilə bilməz. Beynəlxalq sənədlərin təhlili nəticəsində prof. Ə. Sadıqov qeyd edir ki, öz müqəddəratını təyin etmə dövlətin demokratik (xalq hakimiyyəti) forması kimi:

- demokratik rejimi (əhalinin birbaşa olaraq dövlət quruculuğunda iştirakı);
- idarəçiliyi (hakimiyyətlərin bölgüsünü);
- yerli özünüidarə hakimiyyətini də ehtiva edən inzibati ərazi quruluşunu nəzərdə tutur [10, s.110; 21; 32]. Bu formada dövlət hakimiyyəti də sosial məzmun kəsb edir və ilkin iradənin təbəçiliyində qalır.

Dövlətin siyasi səhnədən getməsi, silinməsi üçün onun ya əhalisinin, məsələn, soy-

qırım cinayəti ilə yox edilməsi, ya da ərazisinin təbii-geoloji dəyişikliyə, məsələn, su altında qalması, vulkanik proseslərə məruz qalmaqla yaşayışın davam etməsinin mümkün olmaması halında ola bilər. Birinci halda, yəni əhalinin məhv edilməsi ilə digər element – hakimiyyət də itmiş olur. Ona görə də, dövlətin əhali əlaməti siyasi iradə daşıyıcısı olmaq baxımından, dövlətin davamlılığı üçün daha müəyyənədir. Əhali kimi siyasiləşmiş topluluqdan – xalqdan söhbət gəlir. Qeyd etdiyimiz kimi, əhalini formalaşdıran xalq bir millətdən deyil, müxtəlif etnik, dil və ya dini qruplardan ibarət ola bilər. Baxmayaraq ki, bəzən, dövlətçilik əlamətləri olmayan milli, etnik qrupları da xalq kimi ifadə etməyə çalışırlar. Ayrı-ayrı qrupların dövlət yaratmaq imkanları olmadığı üçün onların ayrı-ayrılıqda siyasi hakimiyyət iradəsi üçün də əsaslar yetərli olmur. Bu mənada bütün qruplardan ibarət vahid siyasi cəmiyyət və onun bir suvereni – dövləti meydana gəlir. Xalqı formalaşdıran qrupların dövlət yaratmaq üzrə iradə səviyyəsi hüquqi məsələdən daha çox sosial – iqtisadi – coğrafi meyarlara bağlıdır. Məsələn, Qarabağın dağlıq hissəsində yaşayan erməni icması vaxtilə Azərbaycan – türk xanlarının ilin müəyyən mövsümündə yaşamaq üçün məskunlaşdıqları ərazidə özlərinə “özünü təyin etmə hüququ” prinsipi altında dövlət qurmaq cəhdi heç bir sosial – iqtisadi – coğrafi meyarlara uyğun olmamışdır. Anklav olaraq, bu ərazinin iqtisadi – coğrafi potensialı nəinki dövlət qurmaq, hətta bu icmanın özünü saxlamaq potensialını yaratmamışdır. Qarabağın dağlıq hissəsinə ermənilərin köçürülməsini [4, s.272-276; 18, s.120; 11, s.58] bir kənara qoysaq belə, istər Azərbaycan Demokratik Respub-

likası (1918-1920-ci illər) dövründə, istərsə də Azərbaycan SSR dövründə erməni əhalisinin Ermənistanla birləşmək haqqında istəkləri baş tutmamışdır; 1919-cu il avqust ayının 15-də Qarabağın dağlıq hissəsindəki ermənilərin qurultayı Azərbaycan hökuməti ilə razılaşmaya görə Qarabağın Şuşa, Cavanşir və Cəbrayıl qəzalarının ermənilər yaşayan dağlıq hissəsi (tarixi Alban mərkəzləri, Dizaq, Vərəndə, Xaçın və Crabert) milli-mədəni muxtariyyət əsasında (Qarabağ general-qubernatorluğunun xüsusi inzibati vahidi kimi) Azərbaycan Respublikasının tərkibində qalmaq haqqında qərar qəbul edir... A.Mikoyan tərəfindən 1919-cu ildə V.Leninə göndərilən məktubda qeyd edilirdi ki, erməni hökuməti daşnaklar vasitəsilə Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsinə çalışırlar, lakin bu, Qarabağ əhalisi üçün özlərinin dolanacaq mənbəyindən – Bakıdan məhrum olmaq və heç vaxt heç bir əlaqələri olmayan (kurs. – S.R.) İrəvanla bağlanmaq demək olardı. Erməni kəndliləri də özlərinin beşinci qurultayında Sovet Azərbaycanını tanımağı və ona qoşulmağı qərara almışlar [8, s.137-140; 6; 23, s.140-147].

Müxtəlif qruplardan formalaşan əhali öz-özlüyündə dövlətin əlaməti deyidirlər. Ona görə yox ki, onların sayı az ola bilər. Məsələn, azsaylı əhalisi ilə konstitusiyası, idarəetmə aparatı, hakimiyyət simvolları olan azad şəhərlər də dövlət adlandırılır. Lakin onlar hüquqi fiksiyadan başqa bir şey deyil. Sözün tam mənasında, dövlət yaratmaq üçün əhalinin siyasiləşməsi – suveren iradəsi olan xalqa çevrilməsi tələb olunur. Azad şəhərlərdə isə xalq suverenliyi olmadığı üçün onların adından, bir qayda olaraq, beynəlxalq müqavilə əsasında ya qəyyum dövlətlər, ya da beynəlxalq təşkilatlar çıxış edir. Əhalinin xalq

formasında çıxış etməsi dövlətin ərazisi qədar əhəmiyyətli elementidir.

Hüquqi fiksiya kimi qəbul edilən Vatikan beynəlxalq birlik tərəfindən beynəlxalq hüququn subyekti kimi qəbul edilsə də, dövlət suverenliyi atributlarına malik olsa da, sosial anlamda dövlət deyil. Onun xalqını formalaşdıran əhalisi yoxdur. Onun vətəndaşları isə katolik dininə xidmət edən qulluqçulardır [25, s.45]. Sui generis statusunda olan Papalıqda işlərinə xitam verildiyi halda hüquqi vəziyyətləri də dəyişmiş olur. Ona görə də, dövlətin sosial əhali əlaməti olmalıdır. Sosial əhali əlaməti suverenlik atributu ilə xalqda tamamlanır. Beynəlxalq hüquqşünaslardan professor V. Kuznetsov qeyd edir ki, xalq suveren kimi dövlətin hakimiyyətinin də mənbəsidir. Dövlət yalnız onun ərazisindəki xalqı beynəlxalq münasibətlərdə təqdim etmək məqsədilə təsis edilən xüsusi hakimiyyət qurumudur. Onun suverenliyi törəmə xarakterlidir və onun suverenliyi ilə xalqın suverenliyi bir birinə münasibətdə forma və məzmun kimi çıxış edirlər. Dövlət suverenliyi formadırsa onun məzmununu xalqın suverenliyi təşkil edir. Dövlətin sosial (əhali/xalq) məzmunu onun formal-hüquqi məzmunundan öndə dayanır və sürəkliliyini də müəyyən edir. Bunun nəticəsidir ki, bir çox konstitusiyalarda (o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında - m.1.1) “dövlət hakimiyyətinin əsasını xalqın iradəsi təşkil edir” ifadəsi yer almaqdadır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 2.I maddəsində bilavasitə xalqın suverenliyi ifadə edilib. Həmin maddədə deyilir ki, sərbəst və müstəqil öz müqəddəratını həll etmək və öz idarəetmə formasını müəyyən etmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur [35]. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası

yasının 2.I maddəsi ona dəlalət edir ki, məzmun olaraq xalqın suverenliyi sürəklilik (kontinuitet) istiqamətində formanı dövlət hakimiyyətini müəyyən etmişdir. Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikası özünün suveren hüququnu xalqın suverenliyindən alır. Xalqın suverenliyinin daimiliyi (permanently) Azərbaycan dövlətçiliyində davamlılığı da təmin etməkdədir. Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il 15 oktyabr tarixli “Müstəqillik Günü haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nun 1-ci maddəsi 28 mayı (1918-ci ildəki 28 mayı istinadən) “müstəqillik günü”, 2-ci maddədə 18 oktyabrı isə (1991-ci ildəki 18 oktyabrı istinadən) “müstəqilliyin bərpası” günü [35] kimi müəyyən edir. Qanun bu göstərişi müasir Azərbaycan Respublikasını (Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında 18 oktyabr 1991-ci il Konstitusiyaya Aktının 2-ci maddəsinin [35] əksinə) AXC-nin varisi kimi deyil, onun davamçısı olduğu mənasını təsbit etməkdədir. Eyni istiqamət Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında Ali Sovetin 30 avqust 1991-ci il Bəyannaməsində də [35] ifadə edilib (bu haqda gələcəkdə daha ətraflı tədqiqat aparılacaq). Başqa sözlə, XX əsrin əvvəllərində təsis edilən AXC öz formasını (mövcudluğunu, statusunu) itirsə də, beynəlxalq hüquq subyektliyi kimi əlaməti itirməmişdir. Qanunsuz anneksiya dövründə dövlətin suverenliyi Azərbaycan xalqında (onun elm mərkəzlərində), o cümlədən onun adından çıxış etmək haqqı qazanmış mühacirətdə olan hökumətində qalmışdır. Dövlət müstəqilliyinin bərpası ilə Azərbaycan Respublikası AXC-nin malik olduğu beynəlxalq hüquq subyektliyini də öz əhalisi (xalqı) vasitəsilə yenidən təmin etmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Almaniya - Polşa Qarışıq Hakimlik Məhkəməsinin 1.8.1929-cu il tarixli “Deutsche Kontinental Gas Ortaqlığı Mübahisəsi”ndəki qərarı. Recueil des T.A.M., Vol.IX, s.336
2. Beynəlxalq hüquq: Dərslər / Ümumi hissə. Bakı: Ləman Nəşriyyat Poliqrafiya MMC, 2018, 420s.
3. Əliyev E.Ə., Hüseynova F.E. Beynəlxalq hüququn prinsipləri: anlayışı və sistemi. Bakı: “Günəş-B” nəşriyyatı, 2017, 164 s.
4. Kürəkçay müqaviləsi // Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. Bakı 1989, s. 272-276. // <http://www.azerbaijan.az/portal/History/Hist-Docs/Documents/01.pdf>
5. Mustafayev R. Azərbaycan dövlətçiliyi: özümüzü və dünyanı dərk etmə yolunda. Bakı, “Elm və Təhsil”, 2015. 240 s.
6. Rusiya Federasiyası Prezidentinin Arxiv, F.461, s.1, i.45452, b.1.
7. Rzayev Ə. Şəxsiyyət. Dövlət. Möcüzə. Bakı: “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2016, 420s.
8. Sadiqov Ə. Ermənistan sayaqı “özünü təyin etmə” beynəlxalq hüququn məsuliyyətidir / Ulu öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 87-ci il ildönümünə həsr edilmiş “Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq əməkdaşlıq siyasətinin əsas inkişaf tendensiyaları” mövzusunda keçirilən Elmi-praktik Konfransın materialları. Bakı, 2010, s.137-140.
9. Pazarçı H. Uluslararası hukuk. Ankara: Turhan Kitabevi Kızılay-Ankara 2012, 675 s.
10. Sadiqov Ə., Məlikova M. Uluslararası Hükuk Karşısında Ermənistanın “Kendi Kaderini Tayin Hakkı” Siyaseti. YOM Türk Dünyası Kültür Dergisi. Yaz-Güz, 2010, s.109-118.
11. Алиев Играр. Нагорный Карабах: История. Факты. События // Баку: Элм, 1989, 104 с.
12. Броунли Я. Международное право. В 2-х книгах. Кн. 1. Под ред.: Тункин, Г.И. Пер.: Андрианов С.Н // М.: Прогресс, 1977, - 535 с.
13. Возможные пути и средства мирного и конструктивного решения проблем, связанных с меньшинствами // Второй доклад о проделанной работе, представленный г-ном Асбьерном Эйде., Док ООН E/CN.4/Sib.2/1992/37.

14. Кудряков Г.И. Государство в системе международно-правового регулирования. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1979, 173 с.
15. Лазерев Г.М. Развитие государственной власти Древнего Мира. М.: Гос.изд. 1909, 100 с.
16. Ленин В.И. Государство и революция. Полное собрание сочинений: в 55 т. / В.И. Ленин; Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС - 5-е изд. М.: Гос. изд-во полит. лит., 1969. - Т. 33. Государство и революция. с. 1-120.
17. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. Учебник, М.: Издательство БЕК, 1996, 371 с.
18. Мамедова Ф. Политическая история и историческая география Кавказской Албании (III в. до н.э.- VIII в. н. э.) // Баку: Элм, 1986, 282 с.
19. Марченко М. Н. Теория государства и права: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004, 648 с.
20. Международное право. Вольфганг Граф Витцтум. М.: Инфотропик Медиа, 2011, 992 с.
21. Парижская хартия для новой Европы // 21 ноября 1990 // http://www.osce.org/documents/mcs/1990/11/4045_ru.pdf (12.05.2022-ci il).
22. Парсин А. Что такое государства? // Научное исследование природы государства. СПб., 1907, с.17.
23. Садыгов А.И. Самоопределения или сепаратизм // Баки Universitetinin xəbərləri, № 1, 2000, с.140-147.
24. Черниченко С.В. Принцип самоопределения народов (современная интерпретация) // Московский журнал международного права. 1996, № 4, с. 3-21.
25. Черниченко С.В. Теория международного права. В 2-х томах. Том 2: Старые и новые теоретические проблемы, М.: Издательство «НИМП», 1999, 531 с.
26. Akehursi M. A modern Introduction to International law. – L., 1984, p.15.
27. Basdevant J. Dictionnaire de la terminologie du droit international, Sirey, Paris, 1960, 756 p.
28. Brownlie J. Recognition in theory and practice // The structure and process of international law // eds. R.S.J. MacDonald, D.M. Johnston - The Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 1989, p.21.
29. C.I.J., Recueil. 1955, p.23.
30. Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation among States in Accordance with the Charter of the United Nations // 2625 (XXV), 24 October 1970 // Mode of access: <http://www.un.org/documents/ga/res/25/ares25.htm> (13.05.2022-ci il).
31. Eide A. Territorial integrity of States, minority protection and guarantees for autonomy arrangements: approaches and roles of the United Nations. // Local self-government, territorial integrity and protection of minorities. - Council of Europe Publishing, 1996, 339 p.
32. Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe // http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf (16.05.2022-ci il).
33. Frank T.M. Postmodern Tribalism and the Right to Secession. Peoples and Minorities in International Law. // Martinus Nijhoff Publishers. Dordrecht / Boston / London, 1993.
34. Henkin L. Politics, values and functions. Rdc. Vol. 1989-II, p. 312-351.
35. <https://www.e-qanun.az> (16.05.2022-ci il).
36. International court of justice. Year 1970. 5 February 1970. Case Concerning. The Barcelona Traction, LIGHT and Power Company, Limited. <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related> (16.05.2022-ci il).
37. James Minahan “Encyclopedia of the Stateless Nations Ethnic and National Groups Around the World” // цитируется «Правонаезависимость. Юридический ликбез» // Режим доступа: <<http://www.washprofile.org/?q=ru/node/7415>> (16.05.2022-ci il).
38. Jellinek G. Allgemeine Staatslehre. 3rd ed., 1920, p.394-434.
39. Kelsen H. The Pure Theory of law and Analytical Jurisprudence. Harvard Law review. 1941-1942, p.21-74.
40. Kelsen, H. Principles of International Law. 2nd ed. New York; Chicago; San Francisco; Toronto; London, 1967, 602 p.

41. Kunz J.L. Identity of States under International law// The American Journal of International Law. 1955, vol.49., No. 1, p.72.
42. Lauterpacht H., Oppenheim L. International law. A Treatise.5th ed., London: Longmans, Green, vol.1,1935, p.21.
43. Series A: Collection of Judgments (1923 – 1930). <https://www.icj-cij.org> (17.05.2022-ci il).
44. Stern B. How to Regulate Globalization? in: M.Byers. (ed.) The Role of law in International Politics. Oxford UP, 2000, p.247-267.
45. Tomuschat C. International law: ensuring the survival of mankind on the eve of a new century: general course on Public International law. 281 RCADI, 2001, 438 p.
46. Verdros A. Die völkerrechtliche Identität der Staaten, in: Festschrift H.Klang, Wien: Springer Verlag, 1950, p.18.
47. Yoshifumi Tanaka. The Peaceful Settlement of International Disputes. Cambridge University Press, 2018, 405 p.
48. Zeitschrift für ausländisches öffentliche Recht und Völkerrecht. 1976. No 1. 19-54 p.
49. Beynəlxalq (publik) hüquq kursu. Dərslik / E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı: “Günəş-B” nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2018, I cild, ümumi hissə, 752 s; II cild, xüsusi hissə, 704 s.

SIGNS THAT FORM THE SUBJECTIVITY OF STATE IN AN INTERNATIONAL LAW

Saftar Rahimli,
Ph.D
(Baku State University)
sefterrehimli@yahoo.com

One of the main signs of the state is the population. Continuity is at the heart of the signs that a population should have as a founding factor of a state. The disappearance of the state from the political arena may be associated with the destruction of its population or the impossibility of further existence, exposing its territory to natural and geological changes.

With the destruction of the population, another element - power - is lost too. Therefore, the population of the state is more determinant for the durability of the state. Although the Azerbaijan Population Republic (APR), founded in the early twentieth century, has lost its form (identity), it has not lost its subjectivity in international law. During the period of illegal annexation, the sovereignty of the state remained in the hand of the people of Azerbaijan (its scientific centers), including the government of exile, which gained the right to speak on its behalf. Through the restoration of state independence, the modern Republic of Azerbaijan through its population has re-ensured to be the subject of international law owned by the Azerbaijan Democratic Republic.

Key words: Constitution, international law, human rights, sovereignty, government, population, territory, sustainability of the state.

ПРИЗНАКИ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОГО СУБЪЕКТА ГОСУДАРСТВА

Сафтар Рагимли, доктор философии по праву.

(Бакинский Государственный Университет)

sefterrehimli@yahoo.com

Одной из главных особенностей государства является население. Преимущество лежит в основе тех черт, которыми должно обладать население как основополагающий признак государства. Уход государства с политической арены может быть обусловлен уничтожением его населения с целью вымирания или невозможностью продолжать жить, подвергая свою территорию природным и геологическим изменениям. С уничтожением населения теряется еще один элемент власти. Следовательно, население государства имеет более решающее значение для устойчивости государства. Хотя АПК, основанный в начале XX века, утратил свою форму (самобытность), он не утратил своей субъектности в международном праве. В период незаконной аннексии суверенитет государства оставался за народом Азербайджана (его научными центрами), в том числе и за эмигрантским правительством, получившим право выступать от его имени. С восстановлением государственной независимости Азербайджанская Республика вновь обеспечила через свое население субъект международного права, принадлежащий Народному фронту.

Ключевые слова: Конституция, международное право, права человека, суверенитет, правительство, население, территория, устойчивость государства.

DEVLETİN ULUSLARARASI HUKUK KONUSU OLUŞUMUNUN İŞARETLERİ

Saftar Rahimli, Hukukta Felsefe Doktoru. (Bakü Devlet Üniversitesi)

sefterrehimli@yahoo.com

Devletin temel özelliklerinden biri nüfustur. Süreklilik, nüfusun devletin temel bir özelliği olarak sahip olması gereken özelliklerin merkezinde yer alır. Devletin siyasi arenadan ayrılması, nüfusunu yok etme amacıyla yok etmesi veya yaşamını sürdürmemesi, topraklarını doğal ve jeolojik değişikliklere maruz bırakması nedeniyle olabilir. Nüfusun yok edilmesiyle birlikte, bir başka güç unsuru da kaybolur. Sonuç olarak, bir devletin nüfusu, devletin sürdürülebilirliği için daha kritiktir. Yirminci yüzyılın başlarında kurulan APC, formunu (varlığını) kaybetmiş olsa da, uluslararası hukukta özneliğini kaybetmemiştir. Yasadışı ilhak döneminde, devletin egemenliği Azerbaycan halkı (bilim merkezleri) ile kaldı, hükümet de dahil olmak üzere zorunlu göçte onun adına konuşma hakkını kazandı. Devlet bağımsızlığının restorasyonu ile Azerbaycan Cumhuriyeti, nüfusu aracılığıyla Halk Cephesine ait uluslararası hukuk konusunu yeniden güvence altına aldı.

Anahtar kelimeler: Anayasa, uluslararası hukuk, insan hakları, egemenlik, hükümet, nüfus, bölge, devletin istikrarı.

